

ДЕФІЦИТ БЮДЖЕТУ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

THE BUDGET DEFICIT IN THE SYSTEM OF FINANCIAL REGULATION

Валентина
Макогон
к.е.н., с.н.с.,
доцент кафедри
фінансів,
Київський
національний
торговельно-
економічний
університет

Valentyna
Makogon
PhD, Associate
professor,
Kyiv National
University
of Trade
and Economics

Розкрито економічну сутність дефіциту бюджету у системі фінансового регулювання. Здійснено оцінку впливу дефіциту зведеного бюджету на реальний ВВП та індекс споживчих цін. Визначено, що процеси забезпечення економічного зростання в Україні не супроводжуються якісними фінансово-економічними перетвореннями, позитивними структурними змінами, подоланням нагромаджених відтворювальних деформацій. Дефіцит бюджету є лише однією із причин пожавлення інфляційних процесів в Україні. Обґрунтовано, що важливими чинниками, що впливають на складність збалансування бюджетних показників є розбалансованість макроекономічних параметрів, розбіжності між прогнозними і реальними показниками економічного розвитку країни, недостатнім контролем за джерелами фінансування дефіциту бюджету.

The economic essence of the budget deficit in the system of financial regulation. The estimation of the impact of the fiscal deficit in real GDP and consumer price index. Determined that the processes of economic growth in Ukraine is not accompanied by high-quality financial and economic transformation, positive structural changes to overcome the accumulated reproductive deformities. The budget deficit is only one reason for the revival of inflation in Ukraine. Proved that the significant factors influencing the difficulty of balancing the budget indicators are unbalanced macroeconomic parameters, the differences between forecasted and actual indicators of economic development, lack of control over the sources of financing the budget deficit.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджет, дефіцит бюджету, державні цінні папери.

Keywords: fiscal policy, the budget deficit, government securities.

Трансформаційні перетворення в системі управління державними фінансами, які відбуваються на даний час, зумовлюють необхідність пошуку комплексного та раціонального підходу щодо проведення бюджетної політики, при якій обсяг передбачених витрат буде забезпечений доходами. Зазначене передбачає врахування значного спектру фінансово-економічних явищ і процесів, що надасть можливість забезпечити стабільність та збалансованість бюджету.

Разом з тим в умовах трансформаційних перетворень істотно зростає роль і значення держави в управлінні соціально-економічними процесами, зокрема щодо забезпечення економічної підтримки і соціального захисту найбільш вразливих верств населення за допомогою раціонального розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту та національного доходу через бюджетну систему. Розвиток бюджетного механізму має відбуватися в

МАКРОЕКОНОМІКА

напрямку все більш ефективного впливу бюджету на економічну кон'юнктуру та рівень ділової активності, демонополізацію економіки, розвиток приватного сектору, тощо. Зазначене передбачає зміну пріоритетів бюджетної політики, яка все більше повинна переходити від вирішення оперативних і поточних завдань до розробки і послідовної реалізації довгострокових і цільових бюджетних програм, що охоплюють різні сфери суспільної діяльності. Разом з тим, успіх фінансово-економічних реформ в значній мірі залежить від напрямів перетворення бюджетної системи, відповідності та взаємоузгодженості бюджетної політики з процесами соціально-економічного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних аспектів використання дефіциту бюджету як складової системи фінансового регулювання присвячені праці таких зарубіжних вчених, як Дж.Б'юкенена [1], Дж.Стігліца [2], В.Парето [3], І.Янжули [4]; вітчизняних вчених: В.Василичка [5], І.Чугунова [6], С.Юрія [7] та інших.

Метою статті є розкриття економічної сутності дефіциту бюджету у системі фінансового регулювання та визначення пріоритетів системи його управління.

Основні результати дослідження. На даний час перевищення видаткової частини бюджету над дохідною характерно для більшості країн. Зокрема, країни з розвинutoю економікою визнали об'єктивність та обґрунтованість управлінських рішень щодо реалізації політики бюджетного дефіциту, який відображає зміни в процесі національного відтворення та визначає результати зазначених змін. Проте допускається наявність лише певного розміру дефіциту бюджету, що не вимагає втручання держави в регулювання бюджетного процесу і не вважається небезпечним станом, зокрема, розмір дефіциту державного бюджету не може перевищувати сумарний обсяг бюджетних інвестицій і витрат на обслуговування державного боргу. Відповідно до «Пакту про стабільність і зростання» граничний показник дефіциту бюджету складає 3 % від ВВП [8].

Разом з тим, визнання обґрунтованості наявності бюджетного дефіциту в умовах ринкової економіки вимагає розгляду його як об'єктивної економічної категорії та вивчення законів його розвитку. Будучи фінансовою категорією, бюджетний дефіцит виступає похідним від державного бюджету і висловлює його стан, при якому доходи не покривають всіх витрат з огляду на зростання граничних суспільних витрат виробництва, що призводить до негативного сальдо бюджету. Відповідно дефіцит бюджету як економічна категорія являє собою систему економічних відносин, пов'язаних із застосуванням додаткових надходжень, понад наявні доходи у держави, і їх використанням на фінансування витрат, не забезпечених власними доходами. При цьому, відсутність позитивного бюджетного сальдо не слід пов'язувати виключно з надзвичайними обставинами. Дефіцит бюджету може бути обумовлений застосуванням інструментів фінансового регулювання економічних процесів та відображати пріоритети фінансової політики щодо здійснення державних вкладень в розвиток різних галузей економіки з метою досягнення прогресивних зрушень в структурі суспільного виробництва.

Проте, на даний час, дефіцит бюджету переважно відображає кризові явища в економіці, погіршення показників фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, порушення економічних зв'язків, неефективність бюджетної та податкової політики, що передбачає підвищення дієвості та результативності заходів щодо стабілізації економіки, реформування системи державних фінансів, коригування бюджетно-податкової політики.

Враховуючи економічні перетворення до основних чинників, які впливають на співвідношення дохідної та видаткової частин бюджету відносять: зростання граничних витрат та спад суспільного виробництва; необґрунтоване збільшення державних витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення, охорону здоров'я, освіту, оборону, розвиток ринкової інфраструктури, реструктуризації економіки; зменшення рівня

безробіття; скорочення податків з метою стимулювання економічного розвитку; зменшення доходів у зв'язку з погіршенням показників фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання; зростання тіньового сектору економіки. Більшість з переважаючих чинників не дають віддачі у вигляді можливих джерел погашення заборгованості, що виникає в зв'язку з застосуванням позикових коштів для фінансування бюджетного дефіциту.

Отже, якщо бюджетні ресурси, як складові перевищення доходів над видатками спрямовуються на розвиток економіки, використовуються для фінансування пріоритетних галузей та припускають віддачу, то в майбутньому зростання виробництва сприятиме відшкодуванню виробничих витрат. Якщо ж перевищення видатків над доходами допускається з метою фінансування поточних витрат, субсидування нерентабельного виробництва, то дефіцит бюджету призведе до зростання негативних тенденцій в розвитку економіки, основними з яких є посилення інфляційних процесів.

При цьому як в країнах з розвинutoю так і з трансформаційною економікою проводиться постійний пошук шляхів подолання дефіциту бюджету як в напрямку створення можливостей збільшення доходів так і зниження витрат бюджету.

На даний час дефіцит Державного бюджету України є одним із чинників рівня інфляції, що не сприяє забезпечення фінансово-економічної стабільноті в країні. Важливо відмітити, що завдання забезпечення збалансованості та стабільноті бюджету в Україні як в самостійній державі завжди були пріоритетними. Зокрема, у 1990-х роках державний бюджет виконувався з дефіцитом в діапазоні від 17,3 % ВВП у 1992 році до 1,51 % ВВП у 1999 році. Основні зусилля органів державної влади в даний період були спрямовані на стягнення заборгованості з найбільших платників податків, виконання зобов'язань бюджету та зниження вартості запозичень на внутрішньому ринку.

В 1999 році вперше за роки незалежності України чітко виявили себе ознаки економічної стабілізації. Зокре-

ма забезпечено економічне зростання. Обсяг промислового виробництва зріс на 4,3 %. Зазначені стабілізаційні процеси були зумовлені системними перетвореннями в вітчизняній економіці, досягненням відносно низького рівня інфляції та подолання штучно утримуваної надмірної ревальвації валютного курсу гривні, поліпшенням умов зовнішньоекономічної діяльності та підвищеннем ефективності фінансово-бюджетної політики, що вплинуло на зменшення рівня дефіциту бюджету.

Відповідно до Послання Президента до Верховної Ради на 2000 рік одним із важливих інструментів стабілізації фінансової системи визначено трансформацію бюджетної політики. Обґрунтовано, що бюджет має бути збалансованим і формуватися на основі реалістичних прогнозів макроекономічних показників. Вагому увагу приділено питанням скорочення частки державного боргу у ВВП.

Відповідно у 2000 році вперше в Україні як в самостійній державі державний бюджет було виконано з профіцитом 0,41 % ВВП; здійснено реструктуризацію боргових зобов'язань, припинено практику взаємозаліків між бюджетами, зменшено обсяги податкової заборгованості перед бюджетами усіх рівнів, ліквідовано заборгованість по пенсійним виплатам. На наступний рік також було передбачено формування збалансованого бюджету, проте державний бюджет було виконано із дефіцитом у сумі 680,7 млн. грн., що склало 0,33% ВВП. Зазначене зумовлено недонадходженнями значних обсягів податку на додану вартість та коштів від приватизації державного майна [9].

У 2001 році прийнято Бюджетний кодекс України, в якому впорядковані і систематизовані чинні норми законодавства у бюджетній системі. З метою забезпечення взаємозв'язку економічного, стратегічного і бюджетного планування проведено розмежування повноважень між органами влади різних рівнів. Розпочато роботу з розробки якісно нової моделі державного управління на принципах результативності, прозорості та підзвітності суспільству. Дефіцит

бюджету визначено як перевищення видатків бюджету над його доходами. У 2010 році прийнято нову редакцію Бюджетного кодексу в якій уточнено сутність дефіциту бюджету – як перевищення видатків бюджету над його доходами з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету. Оскільки позитивне сальдо між наданням кредитів та їх поверненням до бюджету збільшує дефіцит бюджету, а від'ємне, навпаки, зменшує його [10].

Важливо відмітити, що в кризовий період 2008-2010 роки частка дефіциту державного бюджету у ВВП зросла на 4,62 % відсоткових пункти з 1,32 % до 5,94 % ВВП. Така динаміка зростання дефіциту бюджету свідчить про високі ризики бюджетної системи, обумовлені впливом екзогенних та ендогенних факторів. До основних екзогенних факторів належать значний рівень залежності державного бюджету від зовнішньоекономічної кон'юнктури, негативного платіжного балансу. Основними ендогенними факторами є недостатня мобільність в управлінні бюджетом, недосконалість бюджетного та податкового законодавства.

Також, значний розмір дефіциту бюджету обумовлений обсягами державних зобов'язань, значним рівнем тіньового сектору економіки, що виражається в ухиленні від сплати податків. За оцінкою експертів в бюджет недонаходить від 30 до 50 % належних до сплати податків і зборів. Відповідно протягом 1996–2015 років показник частки дефіциту зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті в середньому склав 2,43 відсотка, у тому числі за 1996-2000 роки – 2,94 відсотка, за 2001-2005 роки – 0,94 відсотка, за

2006-2010 роки – 2,66 відсотка, за 2011-2015 роки – 3,18 відсотка. Важливо відмітити, що відповідний показник реального валового внутрішнього продукту в середньому за зазначений період склав 134,15 відсотка, у тому числі за 1996-2000 роки – 229,74 відсотка, за 2001-2005 роки – 107,80 відсотка, за 2006-2010 роки – 101,32 відсотка, за 2011-2015 роки – 97,74 відсотка; індексу споживчих цін в середньому за зазначений період

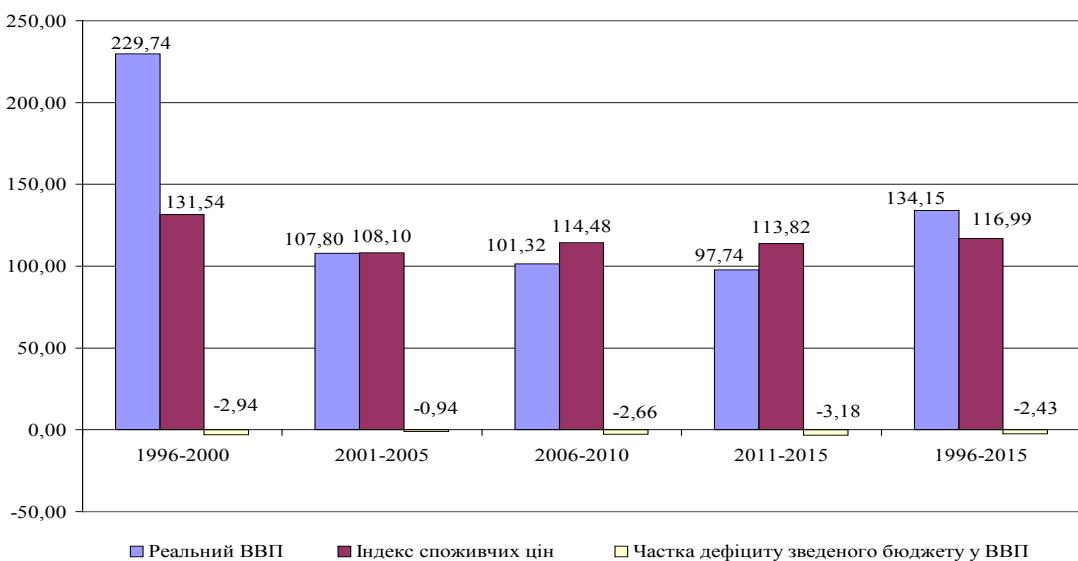
склав 116,99 відсотка, у тому числі за 1996-2000 роки – 131,54 відсотка, за 2001-2005 роки – 108,10 відсотка, за 2006-2010 роки – 114,48 відсотка, за 2011-2015 роки – 113,82 відсотка. (рис. 1).

При збільшенні частки дефіциту зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті на один відсотковий пункт за період 1996–2000 роки реальний валовий внутрішній продукт зменшується на 0,01 відсотковий пункт, за 2001-2005 роки на 0,15 відсоткових пунктів, за 2006-2010 роки зростає на 0,11 відсоткових пункти, за 2011-2015 роки зростає на 0,01 відсоткових пункти; індекс споживчих цін відповідно за 1996–2000 роки зменшується на 0,02 відсотковий пункт, за 2001-2005 роки на 0,17 відсоткових пунктів, за 2006-2010 роки зростає на 0,08 відсоткових пункти, за 2011-2015 роки зростає на 0,04 відсоткових пункти.

Взаємозалежність між даними показниками дає підстави стверджувати, що процеси забезпечення економічного зростання в Україні не супроводжуються якісними фінансово-економічними перетвореннями, позитивними структурними змінами, подоланням нагромаджених відтворювальних деформацій. Дефіцит бюджету є лише однією із причин пожвавлення інфляційних процесів в Україні. Разом з тим, ефективне управління бюджетними ресурсами ускладнюється умовами, що склалися в країні в зв'язку з нестабільністю макроекономічного середовища та складною ситуацією у південно-східному регіоні країни, зокрема руйнування об'єктів промисловості та транспортної інфраструктури.

На даний час актуалізувалась необхідність реформування податкової системи, пошуку нових підходів до витрачання бюджетних коштів, консервативна політика запозичень поряд з повним і своєчасним погашенням боргу. Крім того, назріла необхідність встановлення дієвого контролю над фінансовими потоками з метою забезпечення прозорості та ефективності управління бюджетом.

Вагомими чинниками складності збалансування бюджетних показників є розбалансованість макроекономічних параметрів, розбіжності між

Джерело: розроблено автором за даними [9]

Рис. 1. Динаміка реального ВВП, індексу споживчих цін та частки дефіциту зведеного бюджету України у ВВП за періодами 1996-2000 pp., 2001-2005 pp., 2006-2010 pp., 2011-2015 pp., %

прогнозними і реальними показниками економічного розвитку країни, недостатнім контролем за джерелами фінансування дефіциту бюджету.

Необхідність вирішення вищевказаних проблем та виправлення негативних тенденцій, в свою чергу, визначає потребу формування нової бюджетної політики. З урахуванням пріоритетів соціально-економічного розвитку країни на середньо-і довгостроковий період метою бюджетної політики має стати забезпечення збалансованості державних фінансів і стабільності соціально-економічного розвитку країни. Разом з тим, підвищення ефективності бюджетної політики на даний час передбачає проведення комплексу взаємоузгоджених фінансових заходів, підвищення ефективності бюджетних витрат підкріплених реальними, чітко визначенimi дохідними джерелами, які позитивно впливатимуть на розвиток економіки. Важливим завданням є забезпечення обґрунтованого рівня державного боргу. Оскільки його зростання на тлі спаду виробництва і зниження виробничих інвестицій свідчить про те, що виробництво забезпечує поточні витрати під заставу імовірних майбутніх доходів і, в кінцевому підсумку зумовлює кризові процеси у фінансовій сфері.

В сучасних умовах, обмеженості фінансових ресурсів, необхідно, на-

самперед, забезпечити стабілізацію економічних процесів, що передбачає зниження бюджетного дефіциту до відповідного рівня. В короткостроковому періоді прийнятний рівень бюджетного дефіциту має визначатися динамікою макроекономічних показників та попитом на державні цінні папери, який залежить від ступеня довіри з боку потенційних кредиторів.

Регулювати фінансування дефіциту бюджету можливо, зокрема, за допомогою співвідношень між державними цінними паперами, що випускаються на короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий період. При цьому, принцип обмеження розміру дефіциту бюджету стає вагомим важелем раціональної фінансово-бюджетної політики. Також, важливим завданням виступає взаємоузгодження обсягу бюджетних видатків на обслуговування державного боргу з динамікою макроекономічних показників та рівнем збалансованості державних фінансів.

З метою ефективного вирішення поставлених завдань основними принципами бюджетної політики в Україні мають стати: реалістичність дохідної та видаткової частини бюджету; результативність та ефективність виділених бюджетних коштів; обґрунтованість рівня державних витрат і зобов'язань; повнота обліку надходжень до державного бюджету;

МАКРОЕКОНОМІКА

послідовність у виділенні бюджетних коштів; адресність державної підтримки; підвищення відповідальності за використання бюджетних коштів; ощадливість у витрачанні коштів.

ВИСНОВОК

Таким чином, бюджетний дефіцит відіграє ключову роль в механізмі розвитку інфляційних процесів, що руйнують економіку країни, а також провідну роль в системі показників економічної безпеки країни. На даний час важливим завданням бюджетної політики є зменшення рівня дефіциту бюджету та обмеження його негативного впливу на економічне зростання, визначення на середньострокову перспективу параметрів внутрішніх і зовнішніх державних запозичень та витрат з обслуговування державного боргу.

Бюджетна політика щодо фінансування бюджетного дефіциту повинна ґрунтуватися на використанні внутрішніх джерел, що передбачає підвищення ефективності ринку державних цінних паперів та вдосконалення механізму управління внутрішнім боргом.

Розробка і послідовна реалізація заходів спрямованих на формування бюджету з мінімальним дефіцитом за рахунок економічно обґрунтованого рівня оподаткування, раціонального складу податків відповідного конкретним умовам розвитку економіки, визначення видатків бюджету у межах можливого обсягу дохідних джерел, їх оптимізація за пріоритетними напрямами соціально-економічного розвитку в сукупності з іншими фінансово-економічними антикризовими заходами дозволить стабілізувати фінансове становище в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір – два протилежні бачення держави / Б'юкенен, Джеймс М., Масгрейв, Річард, А.; [пер. з англ. А.Ю. Іщенко] – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – 176 с. – (Актуальні світові дискусії).
2. Joseph E. Stiglitz Report Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis: пер. с англ. / Д. Ю. Стиглиц; пер. Ю. М. Юмашев. – М.: Международные отношения, 2010. – 328 с.
3. Pareto V. Manuale di economia politica. Milan: Societa editrice libraria, 1906, – 504 р.
4. Янжула И. И. Основные начала финансовой науки. Учение о государственных доходах / И. И. Янжула. – 4-е изд., измен. и дополн. – С.-Пб., 1904. – 501 с.
5. Василик Д.О. Теоретичні основи побудови бюджетного механізму / Д. О. Василик // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 138–140.
6. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності / І.Я. Чугунов // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 5. – С. 64–77.
7. Юрій С.І. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних переворень: монографія / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко [та ін.]; за ред. С. І. Юрія,
- В. Г. Дем'янишина. – Тернопіль: Економічна думка, 2012. – 376 с.
8. Державні фінанси в ЄСВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2011/pdf/ee-2011-3_en.pdf
9. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до положення: www.minfin.gov.ua/. – Назва з титул. екрану.
10. Бюджетний кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>

REFERENCES

1. B'ukenen, J. (2004), *Suspil'ni finansy i suspil'nyy vybir – dva protylezhni bachevnya derzhavy*, Kyivo-Mogilanska Akademija, Kyiv. Ukraine.
2. Stiglitz, J. (2010), *Report Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis*, Mezhdunarodnie otnoshenija, Moscow, Russia.

3. Pareto, V. (1906), Manuale di economia politica, Societa editrice libraria, Milan, Italia.
4. Janzhula, I. (1904), Osnovnie nachala finansovoj nauki, Uchenie o gosudarstvennykh dohodakh, StPeterburg, Russia.
5. Vasilik, O. (2000), Teoretychni osnovy pobudovy byudzhetnoho mekhanizmu, Finansi Ukrainsi, #11, pp. 138-140.
6. Chugunov, I. (2014), Dovhostrokovala byudzhetna strategiya u systemi ekonomichnoyi tsyklichnosti, Vistnik KNTEU, #5, pp. 64-77.
7. Jurij, S. (2012), Rozvytok byudzhetnoho protsesu v umovakh ekonomichnykh peretvoren', Ekonomichna dumka, Ternopil', Ukraine.
8. Derzhavni finansy v YeS [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2011/pdf/ee-2011-3_en.pdf
9. Sayt Ministerstva finansiv Ukrayiny [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.minfin.gov.ua.
10. Byudzhetnyy kodeks vid 08.07.2010 # 2456-VI / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua>

РІЦНУ